

принципам сучасної цивілізації. Не заговорити б його в одвічних дебатах, як це трапилося з подібною нормою в Росії...» [15].

Література

1. Права людини: міжнародні договори ООН та Ради Європи / Упоряд.: В. Павлик, В. Тесленко. – К.: Факт, 2001. – С. 6-70.
2. Сироїд Т.Л. Захист жертв злочинів у міжнародному праві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2000. – С. 11.
3. Присяжнюк Т.І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту. – К.: Центр учбової літ., 2007. – С. 17.
4. Шамаева Н. Зарубежное законодательство и практика возмещения ущерба, причиненного преступлением // Официальный сайт Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.
5. Конвенция по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений: Утв. Советом Европы (ETS № 116): Сб. док. Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – М.: СПАРК, 1998. – С. 81-85.
6. Сироїд Т.Л. Захист жертв злочинів у міжнародному праві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2000. – С. 12.
7. Присяжнюк Т.І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту. – К.: Центр учбової літ., 2007. – С. 15.
8. Шамаева Н. Зарубежное законодательство и практика возмещения ущерба, причиненного преступлением // Официальный сайт Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.
9. Присяжнюк Т.І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту. – К.: Центр учбової літ., 2007. – С. 23.
10. Тertyшник В.М. Обеспечение защиты прав и законных интересов граждан в уголовном процессе // Сов. гос. и право. – 1989. – № 11.
11. www.zakon.rada.gov.ua
12. Малютин І. Проблеми відшкодування шкоди потерпілим державою // Право України. – 2002. – № 10. – С. 65.
13. www.zakon.rada.gov.ua.
14. Компенсація шкоди жертвам насильницьких злочинів в Україні // <http://www.minjust.gov.ua>.
15. Тertyшник В. Государство должно помнить, что скупой платит дважды, а Госбюджет мал! // Юрид. практика. – 2004. – № 22. – С. 12.

УДК 347.627.2

К.М. Глиняна

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У ЗВ'ЯЗКУ З РОЗЛУЧЕННЯМ

Шлюб, як союз моральний за перевагою, відбувається завжди з наміром продовжувати його протягом усього життя, але обставини майбутнього спільного життя можуть розірвати моральну єдність подружжя, і примус їх за таких умов до продовження шлюбу внаслідок закону юридичного може бути визнаний таким, що не відповідає цілям державної політики. Проблеми аналізу існуючих наукових досліджень правового регулювання сімейних відносин розглядаються в працях відомих фахівців у галузі сімейного та цивільного права, історії та теорії держави та права: Ч.Н. Азімова, С.С. Алексєєва, М.В. Антокольської, С.М. Братуся, О.В. Дзери, І.В. Жилінкової, О.С. Іоффе, О.М. Калітенко, М.Н. Малєїної,

В.П. Маслова, Г.К. Матвеева, А.М. Нечаєвої, З.В. Ромовської, В.А. Рясенцева, Ю.К. Толстого, С.Я. Фурси, Є.О. Харитоновна, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, Л.С. Явича, О.І. Яворської та ін.

Якщо розглядати особисті немайнові права людини як загальноправову категорію (право на життя, на охорону здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність життя, право на повагу честі та гідності тощо) та особисті немайнові права (обов'язки) подружжя, що виникають у зв'язку з одруженням, а не з народження, то останні, безумовно, виходять із суті природних прав людини, базуються на них. Їхня специфічна особливість: вони діють тільки в межах шлюбних відносин подружжя, вони не абсолютні, а відносні, оскільки можуть бути порушені не ким-небудь, а тільки одним із подружжя.

Крім того, реалізація особистих немайнових прав одним із подружжя можлива лише при узгодженні своїх дій з іншим із подружжя і навіть з урахуванням інтересів сім'ї в цілому (дітей, батьків). Виходячи з цього, припинення сімейних особистих немайнових прав здійснюється разом з розлученням. Так припиняються суб'єктивні права на материнство і батьківство саме в цьому шлюбі, право на повагу до своєї індивідуальності саме від іншого з подружжя, право чоловіка, дружини на фізичний та духовний розвиток, розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, на особисту свободу тощо. При цьому слід звернути увагу, що аналогічні природні права залишаються в кожного з колишнього подружжя, а от суб'єктивні, відносні сімейні немайнові права припиняють своє існування.

Одним із найбільш врегульованих законодавством немайнових прав подружжя є право на вибір прізвища. Прізвище є складовою частиною права кожної фізичної особи на ім'я. Складовою частиною права на ім'я можна вважати передбачену сімейним законодавством можливість змінювати прізвище як при укладанні шлюбу (ст. 35 СК України), так і в разі розлучення. При розірванні шлюбу кожен із подружжя має право зберегти спільне прізвище або поновити своє дошлюбне прізвище. Це право може бути реалізоване тільки під час розірвання шлюбу. У подальшому, якщо в колишнього подружжя виникне бажання змінити прізвище, то їм доведеться це робити в загально визначеному порядку відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про порядок перегляду клопотань про зміну громадянами України прізвищ, імен та по батькові» від 27.03.1993 р. [1], а також Положення «Про порядок зміни, доповнення та анулювання актових записів цивільного стану», затвердженого наказом Мінюсту від 26.09.2002 р. [2]

Особа, яка змінила прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу в подальшому іменуватися цим прізвищем або поновити своє дошлюбне прізвище (ст. 113 СК України).

Право змінити спільне прізвище на дошлюбне належить тільки тому з подружжя, який узяв спільне прізвище при укладенні шлюбу. При цьому той з подружжя, чие прізвище він носить, не може заборонити продовжувати іменуватися цим прізвищем після розірвання шлюбу.

При реєстрації розірвання шлюбу, за бажанням одного з подружжя (найчастіше жінки), їй повертається дошлюбне прізвище. Якщо розірвання шлюбу

реєструється одним із подружжя, то при складанні актового запису до нього вносяться всі необхідні відомості, які стосуються даного подружжя.

Відносно іншого з подружжя вказується лише прізвище до розірвання шлюбу, ім'я, по батькові, час народження та сума державного мита, яка підлягає оплаті цим із подружжя згідно з рішенням суду [3]. У цьому разі у свідоцтві про розірвання шлюбу зазначається прізвище, яке присвоєне після розлучення лише чоловікові (дружині), який зареєстрував розлучення.

У тому разі, коли один із подружжя бажає після розірвання шлюбу іменуватися своїм дошлюбним прізвищем, орган РАЦСу робить на першій сторінці його паспорта, у свідоцтві особи або у військовому квитку військовослужбовця запис про те, що документ підлягає обміну у зв'язку із зміною прізвища.

Після розірвання шлюбу та отримання свідоцтва про розірвання шлюбу особа має право на повторний шлюб. Аля наявність повторного шлюбу, як правило: 1) позбавляє певних пільг, пов'язаних з припиненням шлюбу внаслідок тих юридичних фактів, що мають суттєве значення для надання державою соціальної допомоги (наприклад, пенсії у зв'язку з втратою годувальника), або утримання від іншого з подружжя; 2) позбавляє права на поновлення шлюбу.

Право на поновлення шлюбу виникає після розлучення в колишніх подружжя за умови, що жоден із них не перебував після цього в повторному шлюбі (ст. 117 СК України). Сімейне законодавство вперше передбачає таку правову конструкцію, яка фактично означає реституцію шлюбу.

У даному разі законодавець передбачає такі ситуації, коли дружина і чоловік погарячкували в момент розірвання шлюбу, а згодом помирилися і вирішили поновити сім'ю. Такий порядок є простішим, ніж повторна реєстрація шлюбу.

Поновлення шлюбу віднесено до компетенції суду. Згідно із ст. 234 Цивільного процесуального кодексу України справи про поновлення шлюбу розглядаються судом у порядку окремого провадження.

Стаття 117 СК України надає можливість поновити шлюб після його розірвання. Але законодавство не передбачає ні мінімального, ані максимального строку на поновлення такого шлюбу. Адже якщо з моменту розірвання шлюбу минуло, наприклад, 10-15 років, навряд чи є необхідність у його поновленні. У зв'язку з цим пропонується законодавчо визначити максимальний строк для поновлення шлюбу, оскільки це може створити проблеми щодо встановлення правового режиму майна подружжя та їхніх інших прав і обов'язків.

Згідно з ч. 2 ст. 117 СК України на підставі рішення суду про поновлення шлюбу й анулювання запису акта про його розірвання орган РАЦСу видає нове свідоцтво про шлюб, у якому день реєстрації шлюбу за вибором подружжя може бути визначений днем першої його реєстрації або днем набрання чинності рішенням про поновлення шлюбу. У зв'язку з цим на практиці можуть виникати певні труднощі. Річ у тім, що якщо дружина і чоловік зазначать у новому свідоцтві про шлюб початкову дату його реєстрації, може виникнути питання про правовий режим майна, набутого в такому шлюбі.

Оскільки акти цивільного стану (актові записи) вважаються вірогідними юридичними фактами, таке свідоцтво про шлюб буде підставою для поділу майна

за нормами сімейного права або породжуватиме необхідність доведення, що певне майно все ж таки нажите не в період шлюбу, а тоді, коли сторони проживали окремо [4].

Сімейне законодавство передбачає також поновлення шлюбу в разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою або визнана безвісно відсутньою (ст. 118 СК України).

Визнання одного з подружжя безвісно відсутнім ґрунтується на констатації факту неможливості вирішення питання про його життя або смерть. Тому при цьому не виключена можливість з'явлення зазначеної особи або виявлення місця її перебування. У разі з'явлення або виявлення місця перебування особи, визнаної безвісно відсутньою, суд скасовує рішення про визнання її відсутньою. У таких випадках постає питання про юридичну долю розірваного шлюбу. Такий шлюб поновлюється лише за одночасної наявності двох умов: 1) якщо на це є взаємна згода подружжя; і 2) якщо ніхто з них не перебуває в повторному шлюбі.

При цьому поновлення шлюбу органом РАЦСу має зворотну силу, внаслідок чого подружжя визнається таким, що перебуває у шлюбі, з моменту державної реєстрації останнього, а не з моменту його поновлення.

Якщо подружжя не дійшло згоди в питанні про поновлення шлюбу, той з них, хто з'явився, може одержати в органі РАЦСу свідоцтво про припинення (розірвання) шлюбу.

У результаті розлучення визначені правові наслідки виникають між подружжям і дітьми та іншими родичами. Так, найчастіше в результаті розлучення діти залишаються жити з одним із подружжя [5]. Відповідно до ст. 157 СК України, той з батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні й має право на особисте спілкування з нею. По суті, без реалізації свого права на особисте спілкування з дитиною важко виконати обов'язки щодо її виховання. Саме для захисту цього права та захисту інтересів дитини законодавець говорить, що той з батьків, хто проживає з дитиною, не має права перешкоджати іншому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не заважає нормальному розвитку дитини.

Природно, що той з батьків, хто проживає окремо від дитини, як правило, не може здійснювати свої правомочності в тому самому обсязі, що й той з батьків, з ким проживає дитина, оскільки він проводить з нею значно менше часу. Багато в чому його становище залежить від того, які відносини складаються між ним і тим з батьків, з яким проживає дитина.

Батьки можуть вирішувати питання участі того з них, хто проживає окремо від дитини, в її вихованні за взаємною угодою. Законодавство (ст. 109 СК України) встановлює письмову форму цієї угоди (договору). У договорі батьки можуть визначити, скільки часу і в які саме дні тижня дитина має проводити з тим із них, хто проживає окремо від неї, з ким вона залишатиметься у святкові дні, хто забиратиме її під час канікул, у якому порядку розглядатимуться питання, що стосуються дитини [6].

Якщо взаємовідносини між батьками напружені, то саме договір допоможе найоптимальніше вирішити проблеми спілкування та виховання дитини батьком, який проживає окремо від неї. При цьому той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання умов договору або порушення їх зобов'язаний відшкодувати іншому з батьків матеріальну і моральну шкоду.

Якщо ж такого договору немає, то інший з батьків має право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди в разі порушення його правомочностей щодо дитини за наявності таких юридичних фактів: 1) батько, який проживає з дитиною, повинен подати заяву в орган опіки та піклування; 2) на підставі цієї заяви зазначений орган визначає способи участі у вихованні дитини батька, який окремо від неї проживає, про що вноситься відповідне рішення органом опіки та піклування; 3) ухилення того з батьків, хто проживає з дитиною, від виконання цього рішення, яке є обов'язковим для виконання.

Відповідно до ст. 141 СК України, мати й батько мають рівні права та обов'язки відносно дитини, незалежно від того, перебували вони у шлюбі між собою чи ні. І сам факт розірвання шлюбу не впливає на обсяг прав та обов'язків щодо дитини. Один із батьків має право перешкоджати зміні прізвища своєї дитини. У разі виникнення спору він вирішується органом опіки та піклування або в судовому порядку. При вирішенні зазначеного спору береться до уваги виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей, а також інші обставини, що засвідчують відповідність зміни прізвища інтересам дитини.

Згідно із сімейним законодавством батько дитини має право на захист свого батьківства, якщо вважається, що батьком дитини є чоловік її матері в повторному шлюбі (у разі, коли дитина народилася до закінчення десяти місяців від дня припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним, але після реєстрації повторного шлюбу її матері з іншим чоловіком). Для визначення свого батьківства попередній чоловік повинен або узгодити це у вигляді спільної заяви з чоловіком у повторному шлюбі, або за рішенням суду довести походження дитини саме від нього.

Одним із основних особистих немайнових прав дитини є її право на сім'ю та сімейне виховання. Насамперед воно полягає в наданні дитині можливості жити й виховуватися в сім'ї. Право дитини на сімейне виховання охоплює не лише проживання з батьками, а й спілкування її з дідом, бабою, прадідом, прабабою, братами, сестрами та іншими членами сім'ї. У СК України вперше закріплені права не тільки баби та діда на виховання онуків і правнуків, а й прабаби і прадіда, якщо вони проживають окремо.

Так, ст. 257 СК України встановлює право баби, діда, прабаби, прадіда на спілкування зі своїм онуком, правнуком і на участь у їх вихованні. Підставою цього права є родинний зв'язок між бабою, дідом і внуком або прабабою, прадідом і правнуком.

СК України встановлює право, а не обов'язок баби, діда, прабаби, прадіда, пов'язане з вихованням онуків і правнуків. У зв'язку з цим можна говорити про те, що, виховуючи внуків і правнуків, вони не тільки виконують свої моральні обов'язки, а й реалізують своє право [7].

На практиці можуть виникати випадки, коли батьки розлучені або коли один із них помер (був оголошений померлим), а той з батьків, з ким залишилися проживати діти, не дає можливості батькам (бабі, дідові) іншого з подружжя спілкуватися з дітьми. У зв'язку з цим батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків (ч. 2 ст. 257 СК України).

Дід, баба, прадід, прабаба в разі чинення батьками або іншими особами, з якими проживають діти, перешкод їх спілкуванню з онуками, правнуками мають право на підставі ст. 124 Конституції України звертатися безпосередньо до суду з позовом про усунення цих перешкод. При розгляді спору суд має керуватися інтересами дітей. У своєму рішенні він повинен встановлювати способи участі діда, баби, прадіда, прабаби у вихованні дитини (систематичні зустрічі, відвідування дитиною місця проживання баби, діда, прабаби, прадіда тощо), місце і час їх спілкування, а також враховувати інші обставини, що мають значення для справи.

Якщо ж спілкування діда, баби, прадіда з онуками і правнуками негативно впливає на останніх, орган опіки та піклування може заборонити його, причому як тимчасово, так і назавжди [8].

Брати й сестри мають право на спілкування (ст. 259 СК України). Особливої актуальності реалізація зазначеного права набуває в тих випадках, коли в результаті тих або інших життєвих обставин брати й сестри не проживають разом, внаслідок чого утруднюється їх спілкування між собою. Крім того, можливі випадки, коли через певні обставини батьки перешкоджають такому спілкуванню. Як правильно зазначено в літературі, з метою підтримання та зміцнення родинних зв'язків законодавець і закріплює право братів і сестер на спілкування незалежно від їх місцезнаходження і ставлення до цього батьків або інших членів сім'ї.

Література

1. Про затвердження положення про порядок перегляду клопотань про зміну громадянами України прізвищ, імен та по батькові: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.1993 р. // Уряд. кур'єр. – 1993. – 10 черв.
2. Про порядок зміни, доповнення та анулювання актових записів цивільного стану: Положення, затв. наказом Мінюсту від 26.09.2002 р., № 86/5.
3. Сімейне право України / Під ред. О.В. Дзери. – К.: Вентурі, 1997. – С. 108.
4. Шевченко Я.Н. Совершенствование законодательства о семье (Теоретические проблемы соотношения гражданского и семейного законодательства). – К.: Наук. думка, 1986. – С. 10.
5. Там само. – С. 16.
6. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / Під ред. Ю.С. Червоного. – К.: Істина, 2003. – С. 238.
7. Сімейний кодекс України: Наук.-практ. коментар / Під ред. Ю.С. Червоного. – К.: Істина, 2003. – С. 384.
8. Там само. – С. 385.